

ZENON KLEMENSIEWICZ
(1891–1969)

zenon Klemensiewicz — na gruncie językoznawstwa polonistycznego i dydaktyki postać niezwykle — urodził się 2 września 1891 r. w Tarnowie. Po ukończeniu gimnazjum w Nowym Sączu, gdzie jego ojciec objął stanowisko urzędnika w administracji galicyjskiej, w 1909 r. rozpoczął studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Studiował pod kierunkiem profesorów Jana Łosia i Ignacego Chrzanowskiego, obierając specjalizację historycznoliteracką, i uzyskał magisterium na podstawie rozprawy *Józef Korzeniowski jako dramaturg*. Spodosił się do zawodu nauczycielskiego, obranego zgodnie z powołaniem i predyspozycjami. Niestety, nie było mu dane rozpocząć pracy w wymarzonym zawodzie. Na przeszkodzie stanął wybuch I wojny światowej. Niedoszły profesor gimnazjalny został powołany do armii austriackiej i odbył kampanię wojenną w randze porucznika sanitarnego. Po zakończeniu wojny służył jeszcze do 1921 r. w odrodzonym wojsku polskim.

Po demobilizacji rozpoczął trwającą 20 lat pracę nauczyciela języka polskiego w Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie. Wyróżniał się jako wybitny dydaktyk i pedagog, niezawodny przyjaciel i przewodnik powierzonej mu młodzieży. Praca nauczycielska pochłaniała go bez reszty, ale nie ograniczał się wyłącznie do jej aspektów praktycznych. Obdarzony rzadką zdolnością analizowania i kojarzenia faktów oraz wykrywania ich związków przyczynowo-skutkowych, zwracał równocześnie uwagę na aspekty teoretyczno-naukowe nauczania, w wyniku czego już w r. 1922 ukazały się jego pierwsze publikacje z zakresu dydaktyki języka ojczystego: *Dwa urywki z dziennika polonisty*¹ oraz *Jak uczyć języka ojczystego*². W ten sposób już u progu swej kariery dydaktycznej Zenon Klemensiewicz oddziaływał nie tylko na swoich uczniów-gimnazjalistów, ale również na swoich kolegów-nauczycieli różnych szczebli nauczania. Zagadnienia teorii i praktyki nauczania pasjonowały go do ostatnich dni życia, czemu dawał wyraz w bardzo licznych opracowaniach dotyczących problematyki dydaktycznej dosłownie na wszystkich poziomach. Są wśród nich prace poświęcone dydaktyce języka polskiego na stopniu podstawowym, średnim i wyższym³, są uwagi o programach nauczania⁴ oraz recenzje podręczników

¹ „Muzcum” XXVII, 1922, s. 155–168.

² „Język Polski” VII, 1922, s. 119–123, 134–141.

³ Np. *Biblioteka podręczna nauczyciela języka polskiego. Nauka o języku*, „Bibliografia Pedagogiczna” V, 1925, z. 1, s. 27–44; *Cel nauczania gramatyki języka polskiego w szkole*, [w:] *Symbole grammatyczne in honorem Joannis Rozwadowski*, t. II, Kraków 1928, s. 487–500; *Z zagadnień metodyki nauki o języku ojczystym*, „Polonista” IV, 1934, s. 154–160, 193–198; *Język polski. Wybór wiadomości wskazanych w programie nauki języka polskiego w liceum*, Lwów-Warszawa 1937; *Nauczanie gramatyki w szkole podstawowej*, „Praca Szkolna” XX, 1947, nr 4, s. 1–9; *O usprawnieniu pracy dydaktycznej na UJ*, „Życie Nauki” VII, 1952, nr 3–4, s. 69–79; *Rola i miejsce nauczania języka polskiego w szkole ogólnokształcącej*, „Język Polski” XXXIX, 1959, s. 50–59, i in.

⁴ Por. np. *Krytyczne uwagi o ministerialnym programie nauki języka polskiego w państwowych seminariach nauczycielskich*, „Ruch Pedagogiczny” IX, 1922, nr 7–8, s. 163–168; nr 9–10, s. 217–221; *O programie gramatyki języka polskiego w seminariach nauczycielskich*, „Pedagogium” I, 1925, nr 4–5, s. 1–3; *Jeszcze o programie języka polskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” t. 53 (18): 1934, nr 4, s. 39–42; *Nowy program gramatyki polskiej w szkole powszechnej*, „Praca Szkolna” 1945, nr 1–2, s. 18–20.

i innych opracowań⁵. O jego poważnym stosunku do teorii nauczania najlepiej świadczy fakt, że w r. 1933 jako pierwszy w Polsce uczony habilitował się w zakresie dydaktyki języka polskiego⁶.

Młody, wybitnie uzdolniony dydaktyk szybko znalazł uznanie w kręgach Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, dzięki czemu równoległe z pracą w gimnazjum już od 1923 r. — to jest na dwa lata przed doktoratem — rozpoczął wykłady w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Państwowym Pedagogium w Krakowie oraz w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. Równocześnie był wykładowcą na rozmaitych kursach nauczycielskich, na których przekazywał swym słuchaczom nie tylko wiadomości teoretyczne z zakresu dydaktyki, ale także odświeżał i uzupełniał ich wiedzę rzeczową. Tutaj również jego rola nie ograniczała się do niewątpliwie najcenniejszego, bo bezpośredniego kontaktu ze słuchaczami. Wszyscy ci, którym nie było dane obcować z wielkim nauczycielem, mieli możliwość korzystania z jego doświadczeń opublikowanych w pracach: *Metodyka nauczania głosowni opisowej w gimnazjum* (Lwów–Warszawa 1926) oraz — wspólnie z Marią Majewiczówną i Tadeuszem Lehrem-Spławińskim — *Gramatyka polska w szkole powszechnej. Podręcznik dla nauczycieli* (Lwów 1926), które pod wieloma względami nie straciły do dziś aktualności.

W 1927 r., dzięki uzyskanemu stypendium, odbył Klemensiewicz podróż do Czechosłowacji, Francji, Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii w celu zapoznania się z tamtejszymi systemami szkolnictwa. W wyniku tych wояży powstał cykl artykułów pt. *Nauka gramatyki języka ojczystego za granicą*⁷ oraz artykuł *Jak uczyć gramatyki języka ojczystego za granicą*⁸. Obserwacje rozmaitych systemów organizacji szkolnictwa, a także własne doświadczenia i przemyślenia złożyły się na syntetyczny zarys zasad nauczania języka polskiego pt. *Dydaktyka nauki o języku polskim. Zasady i zagadnienia* (1929). Teorią dydaktyki języka polskiego w szkole średniej zajmował się nadal w wiele lat później, już po objęciu katedry uniwersyteckiej. Swoje nauczycielskie doświadczenia opublikował wówczas w książce *Wybrane zagadnienia metodyczne z zakresu nauki gramatyki na stopniu licealnym* (Warszawa 1955), stanowiącej do dnia dzisiejszego elementarz dla adeptów zawodu nauczycielskiego.

W okresie międzywojennym równocześnie z działalnością dydaktyczną i naukową opracował Zenon Klemensiewicz serię podręczników do nauki języka polskie-

⁵ Np. recenzje: S. Szober, *Podręcznik do nauki języka polskiego w seminariach nauczycielskich. Wykład teoretyczny. Ćwiczenia i zadania*, Warszawa 1925, „Język Polski” XI, 1926, s. 89–94 119–122; H. Gaertner, A. Passendorfer *Poradnik gramatyczny*, Lwów–Warszawa 1933, „Polonista” V, 1935, z. 3, s. 124–125, i in.

⁶ Była to jego druga habilitacja, gdyż w r. 1930 uzyskał już stopień docenta w zakresie językoznawstwa polskiego.

⁷ Por. *Nauka gramatyki języka ojczystego za granicą*. 1. Austria. 2. Niemcy. 3. Francja. 4. Szwajcaria. 5. Belgia. 6. Czechy, „Język Polski” XII, 1927, s. 108–116; 129–138; XIII, 1928, s. 75–88, 134–142, 171–177; XIV, 1929, s. 83–89, 146–154.

⁸ Opublikowany w „Muzcum” XLIII, 1928, s. 312–324.

go przeznaczonych dla różnych typów szkół i stopni nauczania⁹. Cechowały je zwięzłość, przejrzysty układ, treściwość, przystępność i doskonały dobór przykładów ilustrujących poszczególne zagadnienia gramatyczne. Te niewielkie objętościowo książeczki były wielkimi dziełami wybitnego znawcy przedmiotu. Doskonale pod każdym względem, spowodowały przewrót w nauczaniu języka ojczystego zarówno w szkolnictwie powszechnym, jak i średnim. Do pisania podręczników powrócił również w okresie powojennym¹⁰.

W r. 1939 został powołany na stanowisko profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale w roku akademickim 1939/1940 nie było mu dane objąć powierzonej katedry. Powtórzyła się bowiem, choć w innym wymiarze, historia z r. 1914. W pamiętnym wrześnie znów wyruszył na front, tym razem w randze kapitana. Zagnany przez zamieć wojenną do Lwowa, szczęśliwym trafem uniknął losu swych krakowskich kolegów aresztowanych przez hitlerowców w dniu 6 listopada 1939 r. i osadzonych w obozie koncentracyjnym. Po powrocie do okupowanego Krakowa został wykładowcą w szkole handlowej, a równocześnie rozpoczął podziemną działalność jako profesor tajnego uniwersytetu. Dopiero po wojnie, jako organizator i kierownik Katedry Języka Polskiego oraz dziekan Wydziału Humanistycznego UJ, mógł podjąć normalną pracę. Podobnie jak przed wojną w gimnazjum, poświęcał jej ogromnie dużo czasu i energii. Niezwykle starannie, zarówno pod względem merytorycznym, jak i metodologicznym, przygotowywał i wygłaszał swoje słynne, niepowtarzalne wykłady, posługując się nieodmiennie wzorcową, wykwinną polszczyzną literacką. Uwzględniał w nich nie tylko aktualną literaturę, ale również, a może przede wszystkim, własne przemyślenia. Materiały z tych wykładów stawały się często podstawą nowych podręczników, tym razem uniwersyteckich, jak np. *Podstawowe wiadomości z historycznej fonetyki i fleksji języka polskiego* (Kraków 1952), *Gramatyka historyczna języka polskiego* (Warszawa 1955), napisana wspólnie z T. Lehrem-Splawińskim i S. Urbańczykiem, a przede wszystkim popularny wśród studentów „mały Klemens”, czyli *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego* (Kraków 1951; wyd. 10. Warszawa 1981), wreszcie monumentalna *Historia języka polskiego* (cz. I–III, Warszawa 1961–1972), która:

jest pierwszą naukowo udokumentowaną historią języka polskiego [...], pierwsza podejmuje próbę określenia, jak język funkcjonuje w poszczególnych stylach, w skali dotąd nie spotykanej przedstawia

⁹ Np. *Język polski. Podręcznik do nauki o języku ojczystym (dla kl. V [II gimnazjum])*, Lwów–Warszawa 1926; *Język polski. Ćwiczenia i pogadanki gramatyczne dla klasy V szkoły powszechnej*, Lwów–Warszawa 1933; *Język polski. Ćwiczenia i pogadanki gramatyczne dla I klasy gimnazjalnej*, Lwów–Warszawa 1933; *Język polski. Ćwiczenia i pogadanki dla VI klasy szkół powszechnych*, Lwów–Warszawa 1934; *Język polski. Ćwiczenia i pogadanki gramatyczne. Dla II klasy gimnazjalnej*, Lwów–Warszawa 1933; *Język polski. Najważniejsze wiadomości gramatyczne z ćwiczeniami i wybór tekstów gwarowych. Dla klasy VII szkoły powszechnej*, Lwów–Warszawa 1935, i in.

¹⁰ Np. *Język polski. Wybór wiadomości o języku dla I klasy liceum pedagogicznego*, Katowice 1945; Z. Klemensiewicz, J. Żłabowa, *Nasz język. Podręcznik gramatyki języka polskiego z ćwiczeniami. Dla klasy VI szkoły podstawowej*, Warszawa 1946.

świadomość językową naszych przodków uchwyconą w ich wypowiedziach. W lączeniu wysiłków zdających do odmalowania historii naszego języka jest pozycją najambitniejszą w zamierzeniu i najlepszą w wykonaniu. Jest na tej drodze słupem milowym, od którego się teraz będzie liczyć¹¹.

Działalność dydaktyczna nierozzerwalnie i harmonijnie łączyła się u Klemensiewicza z pracą naukową. Swoje osiągnięcia naukowe, po odpowiednim dostosowaniu, wykorzystywał w szeroko pojętej praktyce szkolnej. Z kolei praca nauczycielska niejednokrotnie inspirowała go pod względem naukowym. Tak np. praca na jednym z kursów dla nauczycieli, na którym wykladał składnię, zmusiła go do przemyślenia całego szeregu niedostatecznie jeszcze wówczas sprecyzowanych zagadnień składniowych i stała się bodźcem do podjęcia systematycznych badań w tym zakresie. Po latach wyniki tych badań zostały ujęte w podręczniku akademickim *Zarys składni polskiej* (Warszawa 1953)¹².

Niezwykle pracowity, sumienny, punktualny, skromny i kulturalny uczony pozostawił po sobie ponad 600 ogłoszonych drukiem prac naukowych i około 400 stron rękopisów i maszynopisów nie opublikowanych¹³. Ów prawdziwy tytan pracy znajdował jeszcze czas na działalność społeczną, piastując szereg stanowisk w rozmaitych instytucjach. Już w okresie międzywojennym brał udział w pracach Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, pełniąc przez dwie kadencje funkcję prezesa Okręgu Krakowskiego. Działalności tej pozostał wierny aż do śmierci. Po r. 1945, jako członek Związku Nauczycielstwa Polskiego, był kolejno przewodniczącym Sekcji Szkół Wyższych i Instytutów Naukowych Okręgu Krakowskiego ZNP, następnie przewodniczącym Sekcji Nauki Zarządu Głównego ZNP oraz wiceprezesem Zarządu Głównego ZNP. Był też długoletnim prezesem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, redaktorem naczelnym „Języka Polskiego”, przewodniczącym Rady Naukowej Ośrodka Badań Prasoznawczych, przewodniczącym Komisji Kultury Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, od 1961 r. — członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, a następnie członkiem jej Prezydium, prezesem Oddziału Krakowskiego PAN, wiceprzewodniczącym Komitetu Językoznawstwa PAN, członkiem Rady Głównej przy Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Głównej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Naukowych oraz wielu innych towarzystw, rad naukowych i komitetów redakcyjnych.

Ze szczególnym naciskiem trzeba podkreślić, że funkcji tych nie piastował jedynie nominalnie. Brał zawsze aktywny udział w pracach zespołów, do których należał. Znajdował czas na wszystko. Dosłownie do ostatnich chwil swego pracowitego życia trwał na posterunku. W wieku 78 lat, wciąż jeszcze w pełni sił twórczych, przewo-

¹¹ S. Urbańczyk [rec.], *Z. Klemensiewicz, „Historia języka polskiego”, cz. I-II, Warszawa 1961, 1965, „Język Polski” XLI, 1966, s. 140–149.*

¹² Poprzedzonym ściśle naukową *Składnią opisaną współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937.

¹³ Por. A. Kałowska, *Słowo wstępne*, [w:] Z. Klemensiewicz, *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa. Wybór prac*, red. A. Kałowska, Warszawa 1982, s. 23.

dniczył posiedzeniu Rady Naukowej Ośrodka Badań Prasoznawczych PAN oraz uczestniczył w posiedzeniu Prezydium Sekcji Nauki ZNP w Warszawie. 2 kwietnia 1969 r., wracając z tych obrad do Krakowa, zginął w katastrofie lotniczej koło Zawoi.

Krąg swych zainteresowań naukowych profesor Klemensiewicz świadomie i niejako programowo ograniczał do badań języka polskiego we wszystkich jego przejawach. Dydaktyka, składnia, historia, kultura i poprawność oraz stylistyka języka polskiego były dla niego niewyczerpanym źródłem problemów i dociekań. Impuls do zainteresowania się problematyką językoznawczą dała mu praktyka nauczycielska. Podczas nauczania w gimnazjum literatury i gramatyki polskiej zaczął zwracać uwagę na logiczność, spójność i systemowość języka i coraz bardziej interesować się jego teorią. Zapewne przyczyniła się też do tego osobowość jego mistrza uniwersyteckiego, a później — promotora pracy doktorskiej, profesora Jana Łosia. Początkowo, w latach 1922–1925, zainteresowania te łączyły się ściśle z dydaktyką nauki o języku. Powstały wówczas pierwsze artykuły na temat podręczników i programów nauczania gramatyki oraz recenzje istniejących gramatyk i opracowań dydaktycznych w tym zakresie¹⁴. Rok 1926 przynosi pierwszy podręcznik: *Język polski. Podręcznik do nauki o języku ojczystym (dla klasy V [II gimnazjum])*, cz. I: *Znaczenie i życie wyrazów* (Lwów–Warszawa 1926), wymienioną wyżej *Metodykę nauczania głosowni* oraz pierwsze opracowanie teoretyczne — referat wygłoszony na posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności pt. *Orzecznik przy formach osobowych słowa być*¹⁵. Jest to pierwszy ślad zainteresowania autora składnią, sygnał świadczący o trwających zapewne już od pewnego czasu badaniach, które zaowocowały pracą doktorską pod tym samym tytułem, napisaną pod kierunkiem Jana Łosia i opublikowaną w „Pracach Filologicznych” (XI, 1927, s. 123–181). Od tego momentu składnia stała się główną pasją uczonego. W trzy lata później habilitował się na podstawie rozprawy o charakterze diachronicznym pt. *Liczebnik główny w polszczyźnie literackiej. Historia formy i składni* („Prace Filologiczne” XV, 1930, s. 1–130), a w następnym okresie opracował szereg teoretycznych zagadnień szczegółowych dotyczących składni opisowej. Pojawiły się artykuły na temat części wypowiedzenia i zespołów części wypowiedzenia¹⁶, prace poświęcone klasyfikacji wypowiedzeń¹⁷ oraz określeniu

¹⁴ Np. recenzje: S. Szober, *Zasady nauczania języka polskiego w zakresie szkoły powszechnej i gimnazjum niższego*, Lwów–Warszawa 1921 („Język Polski” VII, 1922, s. 23–27); T. Benni, *Ortografia polska*, Warszawa 1922 („Ruch Pedagogiczny” X, 1923, nr 9–10, s. 253–255); T. Benni, *Gramatyka polska w rozmowach i zadaniach. Zeszyt I dla oddziału III szkół powszechnych i klasy wstępnej szkół średnich*, Lwów–Warszawa 1923 („Ruch Pedagogiczny” XI, 1924, nr 1–2, s. 36–40).

¹⁵ Opublikowany w „Sprawozdaniach z Czynności i Posiedzeń PAU” (XXXI, 1926, s. 2–4); przedruk w języku francuskim pt. *L'attribut accompagnant les formes du verbe être* („Bulletin International de l'Académie Polonaise de Sciences et de Lettres. Classe de Philologie” 1926, s. 86–89).

¹⁶ *Części wypowiedzeniowe: 1. Składniki. 2. Spójniki. 3. Wyrazy wykrzyknikowe*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” XXXVIII, 1933, s. 16–19; *Zespoły części wypowiedzeniowych: 1. Szeregi. 2. Związki. 3. Związki szeregowo. 4. Dodatkowe części wypowiedzeniowe*, ibidem, s. 7–10.

i omówieniu wskaźników zespolenia. Te dziesięcioletnie analityczne badania konkretnych zagadnień szczegółowych, pogłębiane i systematyzowane, zostały uwieńczone opracowaniem syntetycznym — monumentalną *Składnią opisową współczesnej polszczyzny kulturalnej* (Kraków 1937). Był to fakt dziś niewyobrażalny: nauczyciel gimnazjalny, prywatny docent po dwóch habilitacjach, autor 75 publikacji, w tym 10 podręczników do wszystkich typów szkół, stał się twórcą fundamentalnego dzieła o nieprzemijającej wartości, wciąż jeszcze pod wieloma względami aktualnego, a w chwili wydania wyprowadzającego składnię polską na nowe tory. Sam autor określał swe dzieło jako próbę syntezy ramowej, ponieważ uwzględniał w nim po raz pierwszy bardzo wiele zagadnień szczegółowych, nie opracowanych poprzednio w postaci oddzielnych monografii czy artykułów. Monografia, reprezentująca konsekwentnie ujęcie czysto synchroniczne, co również w tamtych czasach było nowością, wychodzi od analizy stosunków zachodzących w obrębie zespołów wyrazowych, skupiając się na ich znaczeniu i formie. Syntezą tych stosunków jest wypowiedzenie jako zespół wyrazów lub suma takich zespołów.

Problematyce składniowej pozostał Klemensiewicz wierny do końca. Wciąż dokonywał kolejnych analiz, modyfikacji, opracowując wciąż nowe zagadnienia. Nie stronił przy tym od problematyki historycznojęzykowej¹⁸, tworząc wstępną syntezę rozwoju składni polskiej w cytowanej wyżej *Gramatyce historycznej*. Pełne opracowanie historii składni polskiej wymagało systematycznych badań wstępnych, poprzedzonych zgromadzeniem i analizą odpowiednio wielkiego korpusu tekstów. W tym celu profesor Klemensiewicz w r. 1956 utworzył w Zakładzie Językoznawstwa PAN w Krakowie Pracownię Polskiej Składni Historycznej. Założenia i wytyczne działalności tej pracowni zostały przedstawione przez jej twórcę dwukrotnie, w „Zeszytach Naukowych UJ” oraz w „Sprawozdaniach z Prac Naukowych Wydziału I PAN”¹⁹. W swych pracach uwzględniał także „niektóre właściwości syntaktyczne chłopskiej mowy potocznej”²⁰.

Pod koniec życia Zenon Klemensiewicz stworzył jeszcze jedną, całkowicie nową i nowatorską syntezę składniową w *Studiach syntaktycznych* (cz. 1: Wrocław 1967; cz. 2: Wrocław 1969). W dwóch niewielkich objętościowo tomikach dał zarys analizy formalnej polskiego wypowiedzenia pojedynczego oraz przedstawił budowę podmiotu i orzeczenia wypowiedzenia pojedynczego w sposób niezwykle skonden-

¹⁷ *Studia syntaktyczne. O wypowiedzeniu i jego rodzajach*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział I”, XXV, 1932 (1933), z. 1–6, s. 15–36.

¹⁸ Por. np. *Staropolskie okolicznikowe zdanie konsyruacyjne*, „Prace Filologiczne” XVIII, 1964, z. 3, s. 303–309, czy *Główne tendencje rozwojowe składni polskiej*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I PAN” 1963, z. 3–4, s. 1–10.

¹⁹ Por. *Założenia i wytyczne działalności Pracowni Polskiej Składni Historycznej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Filologia” 4, 1958, s. 5–29; *Wytyczne i rezultaty drugiej fazy działalności Pracowni Polskiej Składni Historycznej Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I PAN” 1959, z. 3–4, s. 28–35.

²⁰ Artykuł pod tym tytułem ukazał się w „Języku Polskim” (XLVI, 1966, s. 245–255).

sowany i sformalizowany. Wszystkie komponenty wypowiedzenia pojedynczego zostały ujęte i przedstawione w postaci rozmaitych symboli. Autor prawdopodobnie przymierzał się do przygotowania teoretycznych podstaw programowania dla modnego wówczas przekładu maszynowego, gdyż wobec prób zastosowania cybernetyki w językoznawstwie również nie pozostawał obojętny²¹.

Drugą dziedziną, która go pochłaniała, była gramatyka historyczna i historia języka polskiego. Tutaj również, podobnie jak w wypadku składni, wychodził zazwyczaj od różnych zagadnień szczegółowych, które w kolejnych opracowaniach pogłębiał, uściślał, cyzelował, aby w końcu dokonać syntezy nieraz wieloletnich badań. Pierwsze opracowanie historycznojęzykowe powstało już w 1927 r. Był to artykuł *Szczątki niezłożonej odmiany przymiotników w staropolszczyźnie*, zamieszczony w *Pracach polonistycznych ofiarowanych Janowi Łosiovi*²². Problematyki historycznojęzykowej dotyczyła również rozprawa habilitacyjna Klemensiewicza. Problematyka ta została jednak na wiele lat zarzucona. Powrócił do niej dopiero w r. 1945 w artykule *Miłośnictwo języka w dziejach polszczyzny*²³ i w referacie „Problematyka założeń pracy historyka języka polskiego”, wygłoszonym na posiedzeniu naukowym Komisji Językowej PAU. W latach następnych powstało sporo opracowań dotyczących historii języka, skrypt i podręcznik gramatyki historycznej, a w 1956 r. rozprawa teoretyczna *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*²⁴, w której autor przedstawił swoje stanowisko w kwestii definicji, zakresu i treści historii języka, materiałów stanowiących podstawę analiz oraz teorii badań. Przedstawiony w niej program legł u podstaw monumentalnej *Historii języka polskiego*.

Niemало czasu poświęcał również problematyce badań nad językiem osobniczym, który to termin stworzył i wprowadził do nauki w pracach *Charakteryzowanie języka osobniczego*²⁵ i *Jak charakteryzować język osobniczy*²⁶, gdzie przedstawiał propozycje teoretycznych podstaw analizy stylistycznej języka autorów utworów literackich. Tematyka ta, podjęta w szkicu *O niektórych osobliwościach języka Wyspiańskiego*²⁷, była kontynuowana również w późniejszych okresach. Do języka tego autora powrócił raz jeszcze w rozprawie *Swoiste właściwości języka Wyspiańskiego*²⁸; oddzielne artykuły poświęcił językowi Mickiewicza, Słowackiego, Żegadłowicza i Dąbrowskiej.

Przez całe swoje życie, na wszystkich etapach swej działalności nauczycielskiej i naukowej, zajmował się zagadnieniami związanymi z poprawnością i kulturą języka ojczystego. Mówił o nich na licznych odczytach organizowanych przez Towarzystwo

²¹ Świadczy o tym jego odpowiedź na ankietę redakcji „Problemów”, por. *Matematyka i cybernetyka pomagają lingwistycie (odpowiedź na ankietę)*, „Problemy” XIX, 1964, nr 2, s. 67.

²² „Prace Filologiczne” XII, 1927, s. 119–130.

²³ „Język Polski” XXV, 1945, s. 1–7, 47–52.

²⁴ „Pamiętnik Literacki” XLVII, 1956, z. 3, s. 86–137.

²⁵ „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” XLVI, 1945, s. 142–144.

²⁶ „Zagadnienia Literackie” 1946, nr 1, s. 43–53.

²⁷ „Język Polski” XII, 1927, s. 6–15, 52–59.

²⁸ „Pamiętnik Literacki” XLIV, 1958, z. 2, s. 425–504.

Miłośników Języka Polskiego oraz — w ostatnich latach życia — w audycjach telewizyjnych, poruszał je w bardzo wielu artykułach i rozprawach. Nie były mu obce również sprawy ortografii polskiej, którą zajął się już u progu swej działalności, wygłaszając na jej temat referat na posiedzeniu krakowskiego koła Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego²⁹; w późniejszych latach niejednokrotnie powracał do tej problematyki. Natomiast zainteresowania ortografią zaowocowały *Prawidłami poprawnej wymowy polskiej* (Kraków 1930).

Do końca swej działalności był aktywny i bardzo żywotny. Brał udział we wszystkim, co działo się w językoznawstwie polskim. Zajął np. stanowisko w sporze o pochodzenie polskiego języka literackiego i w pracy *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny* nie tylko przedstawił kryteria rozwarstwienia języka i schemat jego klasyfikacji, ale — co ważniejsze — jako pierwszy sprecyzował wówczas jeszcze niezbyt dokładnie ustalone pojęcia języka literackiego, potocznego, narodowego, naukowego, normatywno-dydaktycznego i artystycznego, nadając im rangę terminów naukowych.

Interesował się również esperantom oraz językiem prasy, obejmując stanowisko przewodniczącego Rady Naukowej Ośrodka Badań Prasoznawczych w Krakowie, które było jego ostatnią funkcją naukowo-społeczną.

Bibliografia

- T. Brąjerski, *Śp. Zenon Klemensiewicz*, „Rocznik Humanistyczny” 1969, z. 4, s. 5–8.
 W. Doroszcwski, *Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Poradnik Językowy” 1969, z. 8, s. 417–418.
 D. Jakubiec, *Uczony-esperantysta*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 35–41.
 Z. Jakubowska, *Nad spuścizną znakomitego językoznawcy i nauczyciela*, „Przegląd Humanistyczny” 1970, nr 2, s. 97–110.
 Z. Jakubowska, *Uczony w służbie szkoły*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 17–25.
 S. Jodłowski, *Profesor Zenon Klemensiewicz jako dydaktyk*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 247–249.
 M. Karaś, *Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze” 29, Kraków 1970, s. 7–15.
 W. Kuraszkievicz, *Profesor Doktor Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Slavia Occidentalis” 1971, s. 351–352.
 H. Kurkowska, *Prace Profesora Zenona Klemensiewicza w dziedzinie kultury języka*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 27–30.
 W. Łazarek, *O zasługach prof. Z. Klemensiewicza dla kultury języka, także i technicznego*, „Normalizacja” 1970, z. 7, s. 387.
 M. R. Mayenowa, *Zenon Klemensiewicz (2 września 1891–2 kwietnia 1969)*, „Pamiętnik Literacki” 1969, z. 4, s. 429–433.
 J. Olszak, *Klemensiewiczowi, wielkiemu miłośnikowi i znawcy języka ojczystego — w hołdzie*, „Rocznik Przemyski” 1968 (1971), s. 509–520.

²⁹ Streszczenie pt. *Stosunek prasy do państwowej ortografii polskiej*, „Język Polski” VIII, 1923, s. 129–133.

- E. Ostrowska, *Charakterystyka Zenona Klemensiewicza jako uczonego*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 242–247.
- K. Oszywianka, *Profesor dr Zenon Klemensiewicz*, „Życie i Myśl” 1969, nr 10, s. 138–141.
- K. Pisarkowa, *Główne zasługi profesora Klemensiewicza dla kultury języka*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 249–262.
- K. Pisarkowa, *Ze wspomnień o profesorze Zenonie Klemensiewicz*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 266–272.
- K. Pisarkowa, *Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Slavia” 1969, z. 4, s. 690–691.
- K. Pisarkowa, *Zenon Klemensiewicz (1891–1969), Materiały i szkice do portretu*, „Pamiętnik Literacki” LXIII, 1972, z. 3, s. 183–206.
- J. Safarcwicz, *Spuścizna naukowa Zenona Klemensiewicza (1891–1969)*, „Nauka Polska” 1969, nr 6, s. 163–168.
- H. Skalska, *Wspomnienie bylej praktykantki*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 43–54.
- J. Strutyński, *Wielki nauczyciel i uczony (Wspomnienie o Prof. Dr. Zenonie Klemensiewicz)*, „Polonistyka” 1990, nr 10.
- M. Szymczak, *Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Poradnik Językowy” 1970, z. 1, s. 1–2.
- S. Urbańczyk, *Nauczycielska rocznica Profesora Klemensiewicza*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 1–2.
- S. Urbańczyk, *Uczony — pedagog — działacz. O Zenonie Klemensiewicz (1891–1969)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1969, nr 3, s. 7–10.
- S. Urbańczyk, *Zenon Klemensiewicz (2 IX 1891–2 IV 1969)*, „Biuletyn PTJ” 1969, s. 3–8.
- M. Walczak, *Uczony społecznie zaangażowany*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 31–34.
- U. Wińska, *O niepublikowanym dziele Profesora Zenona Klemensiewicza. Wspomnienie sprzed lat czterdziestu*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 55–61.
- W. Wojtyński, *Zenon Klemensiewicz*, „Ruch Pedagogiczny” 1969, nr 4, s. 527–528.
- A. Zaręba, *Działalność profesora Zenona Klemensiewicza w tajnym nauczaniu*, „Język Polski” XLIX, 1969, s. 262–266.
- D. Zawistowska, *Profesor Zenon Klemensiewicz jako dydaktyk*, „Rocznik Humanistyczny” 1969, z. 4, s. 9–15.
- P. Zwoliński, *Działalność naukowa Profesora Doktora Zenona Klemensiewicza*, [w:] *W służbie nauce i szkole*, Warszawa 1970, s. 11–15.
- Bibliografia prac z lat 1922–1961*, oprac. K. Pisarkowa, [w:] Z. Klemensiewicz, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 375–396.
- Bibliografia prac wydanych w latach 1961–1969*, zestawiała A. Kalkowska, [w:] Z. Klemensiewicz, *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969, s. 313–321.
- Bibliografia prac Z. Klemensiewicza wydanych w latach 1922–1976*, zbierały K. Pisarkowa i A. Kalkowska, [w:] Z. Klemensiewicz, *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa. Wybór prac*, red. A. Kalkowska, Warszawa 1982, s. 861–887.

Janusz Strutyński